

Ks. Ireneusz Korzeniowski: [Recenzja] Waldemar W. Żurek, «Jeńcy na wolności». Salezjanie na terenach byłego ZSRR po II wojnie światowej, Wydawnictwo Poligrafii Salezjańskiej, Kraków 1998, ss. 328 + 223 ilustracji.

Po rozpadzie Związku Sowieckiego i udostępnieniu przez nowo powstałe, niezależne państwa ich zasobów archiwalnych, coraz liczniej podejmowane są badania i analizy stosunków społeczno-politycznych i religijnych panujących na terenach byłego Związku Radzieckiego w okresie od rozpoczęcia II wojny światowej aż po lata osiemdziesiąte. Wspomnieć należy następujące prace: R. Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w ZSRR*²; A. Hlebowicz, *Kościół w niewoli*³; T. Krahel, *Archidiecezja wileńska*⁴; T. Madała, *Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 r.*⁵, i inne⁶.

W wydawnictwie Prowincji Krakowskiej Zgromadzenia Księża Salezjanów ukazała się w 1998 r. interesująca książka o charakterze biograficzno-historycznym: «*Jeńcy na wolności*». *Salezjanie na terenach byłego ZSRR po II wojnie światowej*. Jej autor, salezjanin, ks. Waldemar W. Żurek – pracownik Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL, od lat interesujący się wkładem rodziny salezjańskiej w ewangelizację Polski⁷, przedstawia, na podstawie, zebranych przez siebie w latach 1996-1998, relacji ponad 40 osób-świadków tamtejszych wydarzeń oraz ich wspomnień i zachowanej korespondencji, dzieje

² Polacy w Kościołach katolickich w ZSRR, Lublin 1991, ss. 213-257, red. E. Walewander. Na uwagę zasługują artykuły zamieszczone w tej publikacji: J. Ciechanowski, *Stosunki polsko-sowieckie w latach 1918-1990*, ss. 27-51; E. Walewander, *Życie religijne katolików obrządku łacińskiego na ziemiach wschodniej II Rzeczypospolitej w latach 1939-1945*, ss. 111-127; Z. S. Siemaszko, *Życie religijne obywateli polskich w głębi ZSRR w latach 1939-1957*, ss. 129-173; A. Hlebowicz, *Polskie duchowieństwo katolickie na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej*, ss. 175-185; S. Kaszuba OFMCap, *Strzępy wspomnienia i zapiski*, Kraków 1994, ss. 320; a także *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, red. E. Walewander, Lublin 1993, ss. 200.

³ A. Hlebowicz, *Kościół w niewoli*, Warszawa 1991.

⁴ *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945. Metropolia wileńska i lwowska, zakony*, t. 2, Katowice 1992, red. Z. Zieliński, ss. 11-65; 493-496. T. Krahel, *Wileńskie Seminarium Duchowne w czasie II wojny światowej*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezjalne w Białymstoku”, 8 (10) (1982) nr 1, ss. 106-109; *Wydział Teologiczny USB i Wileńskie Seminarium Duchowne w latach II wojny światowej*, w: *Wilno i kresy północno-wschodnie*, t. 1, red. E. Feliksiak, A. Mironowicz, Białystok 1996, ss. 205-219.

⁵ T. Madała, *Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 r.*, Lublin 1996.

⁶ I. Mikłaszewicz, A. Hlebowicz, *Archidiecezja wileńska w Litewskiej SSR 1944-1953. Hierarchia-kler-struktura*, „Przegląd Wschodni”, 3 (1994) z. 3(11), s. 497-506; R. Dzwonkowski SAC, *Stan badań nad historią Kościoła i życiem religijnym katolików obrządku łacińskiego w ZSRR (1917-1990)*, w: *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, red. H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawryszkiewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, ss. 103-118.

⁷ W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900-1963*, Lublin 1996.

życia 11 członków swego zgromadzenia, którzy po tragicznych wydarzeniach lat 1939-1945, rozproszyli się po ogromnych przestrzeniach europejskiej części Związku Radzieckiego, podejmując głoszenie *Dobrej Nowiny* w ekstremalnie trudnych warunkach okresu powojennego.

We wstępie do książki autor w zwięzły sposób przypomina okoliczności historyczne, które spowodowały rozpad struktury Kościoła katolickiego na terenie byłego ZSRR a w szczególności archidiecezji wileńskiej, gdzie pracowali omawiani przez niego Salezianie, a gdzie liczba katolików wynosiła wówczas 1,5 miliona osób i funkcjonowało 371 parafii, 110 kościołów filialnych, rektoralnych i kaplic publicznych oraz gdzie pracowało 626 kapłanów diecezjalnych i 105 zakonnych. Stwierdza, że w czasie II wojny światowej, Wileńszczyzna, podobnie jak pozostałe obszary Kresów Wschodnich, przeżywała tragiczne chwile okupacji sowieckiej i niemieckiej. Okres powojenny dla katolickiej ludności polskiej nie był wcale lepszy. Nieustanne represje, aresztowania, przesłuchania i deportacje na Wschód. Obok wielu kapłanów, został pozbawiony wolności arcybiskup wileński Romuald Jałbrzykowski. Około 20 spośród więzionych księży, po długich i ciężkich śledztwach, deportowano do łagrów, natomiast ok. 100 zamordowano. Tylko w latach 1939-1941 wywieziono ogółem na Syberię i do Kazachstanu 485 tys. osób polskiego pochodzenia. W ramach tzw. repatriacji a faktycznej ekspatriacji, znaczna część polskiego społeczeństwa wraz z ich duszpasterzami musiała opuścić Wileńszczyznę i wyjechać za Bug. Na terenie włączonym do ZSRR pozostała część wiernych, a wraz z nimi pewna liczba kapłanów diecezjalnych i zakonnych. Prezentowana tu książka zawiera 11 biogramów salezjanów, którym wypadło żyć i pracować duszpasterstwo w tych ciężkich warunkach. Warto wspomnieć, że w podobnej sytuacji byli pozostali duchowni katolicycy pracujący na terytorium Związku Sowieckiego. Autor szczegółowo przedstawia życie i warunki pracy następujących duchownych: Jana Kapusty – zesłanego na Syberię, Ludwika Bulowskiego, Kazimierza Grzegorzcyka, Ludwika Witkowskiego, Jana Tokarskiego i Jana Wielkiewicza, którzy pracowali na terenie byłej Białoruskiej Republiki Radzieckiej; Bronisława Chodanionka⁸, który prowadził duszpasterstwo na terenie dawnej Mołdawskiej Republiki Radzieckiej; Stanisława Toporka i Ryszarda Stohmala⁹, którzy głosili *Ewangelię* na terenie archidiecezji wileńskiej; Wojciecha Wiertelak – brata zakonnego, który pracował w kołchozie i sowchozie. Najwięcej jednak miejsca poświęca autor pracującemu od 40 lat w Odessie – dziś Ukraina, ks. prałatowi Tadeuszowi Hoppe, który 24 stycznia 1998 r. obchodził 55 rocznicę święceń kapłańskich. Jemu też jako jednemu żyjącemu z tej grupy du-

⁸ S. Rokita, *Śp. Ks. Bronisław Chodanionek*, „Nostra”, 1974, nr 1/132, ss. 44-45; Wspomina o nim również R. Dzwonkowski, *Odrodzenie Kościoła katolickiego w ZSRR*, dz. cyt., s. 230.

⁹ Wspomina o nim J. Wojtkowski, *Ksiądz Ryszard Aleksander Stohandel (19 VII 1908-30 XI 1994)*, „Warmińskie Wiadomości Archidiecezjalne”, 50(16) (1995) ss. 70-71; t e n z e, *Ś.p., Ks. Ryszard Aleksander Stohandel*, „Posłaniec Warmiński”, 14 (1995) nr 3, s. 8.

chownych, autor, dedykuje swoją książkę w dowód wdzięczności za jego wierność Kościołowi i charyzmatowi założyciela Towarzystwa Salezjańskiego.

Książka *«Jeńcy na wolności»* oparta została na bogatej, choć zróżnicowanej bazie źródłowej. Zasadniczą jej podstawę stanowią materiały archiwalne o dziejach Kościoła i duchowieństwa na terenach objętych reżimem komunistycznym, pochodzące głównie z archiwów parafialnych – parafii, w których pracowali salezjańscy duchowni, a które w większości, dzięki ich wytrwałości, mogły przetrwać do naszych czasów. Autor sięgnął też do archiwum salezjańskiego prowincji krakowskiej i warszawskiej oraz zbiorów Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Krakowie. Prawie wszystkie życiorysy zakonników mają podobną strukturę: dzieciństwo, lata szkolne, nowicjat, filozofia, teologia, praktyka pedagogiczna, II wojna światowa, praca duszpasterska w różnych placówkach, opinie o danym księdzu i korespondencja – jaką prowadził w tym okresie, najczęściej z przełożonymi zgromadzenia, krewnymi i przyjaciółmi.

Prezentowana tu książka zasługuje na szczególną uwagę nie tylko ze strony członków rodziny salezjańskiej, do której jest głównie adresowana, ale również ze strony historyków Kościoła oraz szerokich kręgów czytelników zainteresowanych najnowszą historią Kościoła i poszczególnych osób członków Towarzystwa Salezjańskiego, których losy, przeżycia i zasługi w umacnianiu wiary i polskości, na Wschodnich Kresach II Rzeczypospolitej, nie były dotąd powszechnie znane. Książkę, śmiało można polecać jako lekturę duchowną, w szczególności dla współcześnie żyjących członków rodziny salezjańskiej, bowiem bohaterska postawa wiary większości przedstawionych postaci, mocno przemawia do czytelnika. Pozycja zaopatrzona jest w przedmowę ks. Mariana Dziubińskiego – Inspektora salezjańskiej prowincji krakowskiej, w której uwypukla jej wartości duchowe. Warto dodać, iż publikacja zawiera streszczenia w kilku językach: polskim, włoskim, litewskim, białoruskim i ukraińskim. Wartość prezentowanej pracy podnoszą, umieszczone tu, obok współczesnych, unikatowe – dotychczas nieznane fotografie osób i dokumentów, które obecnie mogą trafić do szerszego grona czytelników.

Ks. Ireneusz Korzeniowski

Jerzy Flaga: [Recenzja] Teresa Podgórska, *Stowarzyszenie Patriotyczno-Religijne „Eleusis” w latach 1902-1914*, Lublin 1999, Redakcja Wydawnictw KUL, 157 s. + ill.

Jest to studium poświęcone stowarzyszeniu patriotyczno-religijnemu o nazwie „Eleusis”¹⁰, które w 1902 r. założył polski filozof, zwolennik mesjanizmu

¹⁰ Nazwa stowarzyszenia nawiązywała do miasta w starożytnej Grecji, ośrodka misteriiw eleuzyńskich.